

Mirko Tomasović

Zagreb

MARULIĆEV PRIJEVOD KNJIGE TOME KEMPENSKOGA »DE IMITATIONE CHRISTI«

I

Objavljivanje¹⁾ Marulićeva, makar nepotpunoga, prijevoda znamenitoga srednjovjekovnog mistično-asketskog djela *De imitatione Christi* pruža nam mogućnost da proširimo spoznaje o ocu hrvatske književnosti kao proznom piscu, koji nam je već predgovorom *Judite* dao nada sve dragocjen uzorak proznog kazivanja.

Nema potrebe da ovdje ulazimo u zamršenu problematiku oko auktorstva i vremena nastanka tog djela. Naime, *Imitacija* se pripisuje mnogim ličnostima, a u opsežnoj literaturi o tom spisu datum njegova pojavljivanja varira skoro za tri stoljeća. Da bi se izbjegnulo možebitni nespozrazum nužno je ipak navesti ponajglavnije atribucije. Po nekima je spomenuta knjiga proizvod Ivana Gersona (1363—1429), kancelara pariškog Sveučilišta, u što je vjerovao i Marulić. Druga pak struja drži da je auktor Ivan Gersen (Gersenio, Gessen, Gesen), benediktinac iz Vercellija, koji bi živio između 1200. i 1240. Treći brojniji i, čini se, uvjerljivije navode da je to njemački augustinac Thomas a Kempis (Thomas Hemerken ili Hämmerle, 1380—1471), inače pisac četrdesetak religioznih spisa,²⁾ kojega u našim raspravama i prijevodima imenuju Toma Kempis, Tomaš od Kempis, Toma iz Kempisa, Toma od Kempena, Toma iz Kempena, Toma od Kempisa, Toma Kempenjanin, Toma Kempenac i Toma Kempinski. Postoje i novije teze po kojima je *Imitatio* kolektivno ostvarenje u okviru nizozemskog pokreta *Devotio moderna* na razmeđu XIV i XV stoljeća ili čak ostvarenje nastalo suradnjom više redovničkih naraštaja. Pretpostavke o skupnom udjelu ne bi trebalo olako odbacivati, navlastito gledamo li iz naše nepristrane perspektive. One bi nam mogle objasniti cijelu tu zavrzlamu atribuiranja, koja se još više povećaje time što mnogi rukopisi i tiskana izdanja, u skladu sa srednjovjekovnom navadom, ne bilježe ime sastavljača. Povrh toga, iz nekih se manuskripata, gdje je naznačeno ime, ne može jasno razabrati odnosi li se ono na pisca ili prepisivača. Bilo kako

bilo, jedna je ruka jamačno dala konačnu redakciju i doradbu, jer djelo izražajno i konceptijski nosi pečat individualnosti. Dakle, ako Toma Kempenski (po svemu sudeći njega ipak valja staviti na prvo mjesto) i nije izvorno sačinio *Imitatio*, on ga je, nema dvojbe, završno komponirao i stilizirao. Spis je prvi put tiskan 1470—71.

Pitanje auktorstva i datiranja toga »najokrepljivijeg djela onog doba«, kao i njegovu golemu popularnost J. Huizinga tumači time što ono »nije skopčano s nekom kulturnom epohom«, što je »knjiga sviju vremena za duše koje se odriču svijeta«, »za umorne sviju stoljeća.«³⁾ Jerbo, valja imati na pameti da se od tog djela sačuvalo preko 700 rukopisnih prijepisa, da je što u originalu što u prijevodima tiskano 4.000—5.000 puta, da se i dandanas objavljuje i prevodi, pa nam i to objašnjuje intenzitet napora u proučavanju njegovog nastanka i želju da se ono priskrbi nacionalnoj književnosti. Do njegove velike difuzije dolazi u isusovačkoj eri, budući da je Ignacije Loyola *Imitatio odredio* za službenu lektiru svim članovima svojega reda.⁴⁾ Uspjehu »petog evanđelja« pridonijele su i neke literarne odlike, ponajprije jasnoća izrijecka, stilska konciznost i biblijska fluidnost te etičke pouke o korigiranju urođenih sklonosti i o međuljudskom komuniciranju, temeljene na dobro uočenim značajkama čovjekove naravi. No samim time uspjeh se ne može objasniti. Auktor je našao sretan izražajni medij za jednu pojednostavnjenu medijevalnu viziju života, u kojoj će pojedinac svakodnevnim odricanjem, nadzorom nad svojim postupcima, samozatajom doprijeti do duhovnog ravnovesja što će mu omogućiti nadzemaljsku sreću. On ne razlaže nikakve teze ni dogme, kani se bilo kakvih učenih disputa, dajući uporabive naputke, protkane životnim iskustvom i opservacijom redovničkog života, nad kojima uvijek lebdi evanđeoski primjer, a sve to sažimlje u poticajne i pamtljive sentencije. Bio je to, tako reći, tečaj praktične mistike, koji egzemplarno propisuje pravila unutarne izgradnje i metode religioznog usavršavanja. *Imitatio* je najbolji spis što se neizravno suprotstavljao spekulativnoj skolastici, složenom raspredanju o vjerskim istinama za koje je bila potrebna i filozofska i teološka naobrazba. Izrazito antiintelektualna pozicija Tome Kempenskog u poimanju Boga i puta do njega reperezentira onaj smjer kršćanske srednjovjekovne književnosti što su ga zasnovali sv. Bernard i Franjo Asiški. Taj smjer sve polaže na totalnu negaciju sebe, na prezir zemaljskog života, do čega se dohodi fanatičnom, tajanstvenom ljubavlju prema Kristu, koja je trebala biti rekompenzacija za sva druga čuvstva što se moraju zatomiti i umrtviti. Nije čudo što je takvo djelo imalo rezonancije kod nižeg klera, legije redovnika, putujućih propovjednika i običnih vjernika, čija je svijest bila zaplašena möröm grijeha i slikom suda i gnjeva božjeg, jer se oni nisu snalazili pred kompleksnošću teoloških problema, niti su se mogli dovinuti do razine skolastičkog mudrovanja. Ona je onomu, tko ga se pridržaje dosljedno, obećavalo sigurnu putnicu za prijelaz u »nebesko kraljevstvo«, koji se prijelaz očekivao sa zebnjom i neizvjesnošću.

II

Izdvojene odrednice djela, kojemu je potpuniji naslov *De imitatione Christi libri quatuor et de contemptu omnium vanitatum mundi* (Četiri knjige o nasljedovanju Krista i o preziranju svih svjetovnih taština), uvjetovale su i Marulićev prijevod. Ono je našem piscu odgovaralo i po jednostavnom načinu izlaganja, i po idejnoj ortodoksности i po naglašenom moralizatorskom usmjerenju. *Imitatio* će Maruliću na stanovit način biti primjer i putokaz za njegove kasnije nabožno-edukativne spise, kojima će postići velik odjek širom Evrope.⁵⁾ Ti su spisi također bili veoma dobro primljeni od isusovačkog reda.⁶⁾ M. Šrepel, koji se jedini temeljitije osvrnuo na Marulićev odnos prema *Imitaciji*, tvrdi da je ona auktoru *Judite* bila uzor za cjelokupnu njegovu književno-religioznu djelatnost na latinskom. »Ako gledamo pojedina njegova djela ove ruke, vidjet ćemo očitu svezu njihovu s Tominom knjigom, a razabrat ćemo kako je Marulić povodeći se za Tominim primjerom, nastojao što više crkvene nauke obraditi na ovako popularno pobožni način mistike.«⁷⁾ Oduševljenje je bilo toliko da je Marulić napisao knjigu s istim naslovom. Tu knjigu (*De imitatione Christi, libri III*) spominje sam pisac u predgovoru *Evangelistariuma* (Mleci, 1516), spominju je i njegovi nakladnici F. Consorti, F. Julianus Venetus te prijatelj Toma Niger Crnota, a životpisac Franjo Božičević-Natalis navodi je u popisu Marulićevih latinskih djela kao treću po redu.⁸⁾ Ne zna se međutim je li ona uopće bila tiskana, niti je do danas otkriven njezin rukopis. Kako Marulićev spomenuti spis nije sačuvan, Šrepel je svoju tezu o Marulićevom povodenju za *Imitacijom* obrazlagao duhovnim i kompozicijskim srodnostima između drugih Marulićevih latinskih djela i knjige Tome Kemepenskog. Tu je srodnost vidio prvenstveno u *Evangelistariumu* i u *De institutione bene vivendi*, a pronašao je i niz podudarnosti između *Imitacije* i *Quinquaginta parabolae* (Mleci, 1510). Šrepel isto tako upozoruje da Marulić spisom *De humilitate et gloria Christi* (Mleci, 1519) »upravo želi ispuniti preporuku Tome Kempenjanina i podati kršćanima knjigu iz koje će razabirati život. Isusov.«⁹⁾ Naposljetku, među pjesmama koje je Kukuljević iz Lucićeva *Vrtla* prenio u Akademijino izdanje Marulićevih pjesama (SPH, Zagreb, 1869) nalazi se i jedna s naslovom *Naslidovanje Isukrsta*.¹⁰⁾

Te Šrepelove tvrdnje preuzeli su i neki drugi Marulićevi tumači. Marcel Kušar u temeljitom i iscrpnom predgovoru izdanja *Judite* citirajući Šrepela pridomeće da je »Marulića vodio u cijelom radu duh pisca *Nasljedovanja Isusova* i preziranja učene ukočenosti skolastičara«,¹¹ potkrepljujući to popratnim rečenicama iz djela *Evangelistarium* i *De institutione bene vivendi*. Josip Florschütz govoreći o tim istim Marulićevim knjigama napominje: »U jednom i drugom djelu Marulić se povodi za uzornim crkvenim piscem Tomom Kemepenjaninom...«,¹²⁾ a Milan Pavelić ističe: »Sav Marulićev rad odiše duhom divne knjižice *Nasljeduj Krista*...«,¹³⁾ Tu knjižicu drži »divnom« i Isidora Sekulić u svojem eseju o Maruliću, gdje kaže da ga je ona »besumnje taknula bila u dušu« i da se »oduševio toplinom Tomina pisanja, obraćanjem pisca širokim slojevima ljudi, možda i kategorisanjem ideja i materijala«, ali pri tomu spisateljica

insistira na Marulićevoj samosvojnosti i osebenosti.¹⁴) Mihovil se Kombat ograničio na slijedeću konstataciju: »S više primjera i anegdoticnosti i s manje prodirne unutarnjim osobnim iskustvom podcrtane srdačne topline nego Toma iz Kempena, nastojao je Marulić ipak neposredno i bez filozofskih razglabanja djelovati na pobožnu čud čitalaca kao i taj slavni pisac...«¹⁵ Nešto drugačije od Šrepela Marulićevu duhovnu orijentaciju interpretira Marin Franičević pobijajući teze o Maruliću kao mistiku: »Njegovo je osnovno mjerilo katolička moralka ili, još preciznije, praktični svakidašnji moral«, kršćanstvo je za Marulića »teoretski jedini mogući izlaz iz konkretne i neposredne opasnosti od Turaka.«¹⁶)

Kakav god predznak davali sličnostima Marulićevih latinskih spisa sa spisom *De imitatione Christi*, neosporno je taj spis za njega bio djelo iz kojeg se može štošta naučiti, jer se njime koristio kao omiljelom lektinom, oponašao ga, parafrazirao i napokon pretočio u materinji jezik za one koje ne znaju čitati knjige »latinske aliti djačke«.

III

I ovaj Marulićev prijevod, poput njegova latinskoga prijevoda Dantea,¹⁷ »habet sua fata«. Pronašao ga je u rukopisnom prijepisu Ivan Kukuljević prilikom svojega studijskog boravka u Zadru 1854. ili 1856. Prijevod je, međutim, i prije bio poznat i čitan što nam svjedoči i ovaj ulomak iz Kavanjinova Bogatstva i uboštva:

*Marko a Marul, naš Spličanin
i u slovinska naša slova
vridne nauke pukom pravi
ko otac Kašić nam objavi.¹⁸)*

VII, 150

Naime, tu Kavanjin, hvaleći Marula što je jedno korisno djelo preveo na hrvatski jezik, cilja na verziju *Imitacije* Bartula Kašića, koja je prvi put tiskana 1641, pa potom još dva puta. Postoji još nekoliko naših rukopisnih prijevoda iz XVII i XVIII stoljeća, a zanimljivo je da je Spličanin Atanasije Georgičević ili Jurjević prepjevao Tomu Kempenskog *Od nasliđovanja Isukrstova*, Beč, 1629) kao što je to djelomice učinio i Grgur Maljevac (*Duhovni kalendar*, Zagreb, 1793).¹⁹) Komparativnim istraživanjem trebalo bi ustanoviti koliko su naši razmjerno mnogobrojni stariji prijevodi *Imitacije* ovisni o Marulićevom. Morović, primjerice, sugerira mogućnost da je Kašić ijekavizirao Marulićev prijevod, ali to pitanje ostavlja otvorenim preporučujući ga budućim analizama. Zavrijedilo bi također potanje ispitati Georgičevićevu stihovnu transpoziciju, to više što se ona pojavila šest godina prije nego je isto djelo u francuske rime prenio Pierre Corneille.

Kukuljević je imao na uvidu dva rukopisa prijevoda, a na starijemu je iz XVI stoljeća prepisivač latinski zabilježio da je djelo preveo Marko Marulić na zamolbu i trošak Dujma Balistrilića i da je posao zgotovio 20.

lipnja 1500. Kukuljević je, citirajući prepisivačev zapis²⁰ i početne retke prijevoda, zadužio marulićologiju i više nego je mogao pretpostavljati jer je to sve što je iz zadarskog rukopisa objavljeno. Na rukopis, naime, nitko navrijeme nije svratio pozornost, a kasnije mu se zametnuo trag. Tek 1970. zagrebačka Sveučilišna knjižnica otkupila je rukopis prijevoda *Imitacije* na jednoj dražbi u Londonu, na žalost nepotpun jer sadrži samo prva dva »libra« i četiri »glave« trećeg. Kako se londonski i zadarski rukopis što se tiče naslova i uvodnih rečenica slažu riječ u riječ i kako se po značajkama pisma vidi da je novopronađeni manuskript iz XVI stoljeća, moglo se sa sigurnošću pretpostaviti da on sadrži prijepis Marulićeve verzije. Tako je zahvaljujući Kukuljevićevoj akribiji bilo moguće atribuirati spomenuti prijevod i točno odrediti vrijeme njegovog nastanka. Prijevod Tome Kempenskog, kako napominje Kukuljević,²¹) »ima se dakle smatrati za najstarije djelo Marulićevo, koje nosi točno opredjeljen datum.«²²)

Odiseja ovoga Marulićeva rukopisa svršila se, eto, sretno tiskanjem, a to na žalost još uvijek nije tako s nekim drugim njegovim vrijednim ostvarenjima. Imajući danas u rukama njegov prijevod *Imitacije* možemo bez pretjerivanja reći da bi bila prava škoda da se on zagubio. Isto bi tako bilo nepravedno ako bismo se zadovoljili samo njegovim objavljivanjem, kao što se nerijetko dogodi u našoj kulturnoj praksi.²³) Prijevod, kako rekoh, zaslužuje višestruku pozornost, i trebalo bi mu posvetiti dosta proučavanja da bi se kompleksnije rasvijetlila njegova prevoditeljska, jezična i prozna svojstva, njegova sudbina i mjesto u starijoj hrvatskoj književnosti te uloga Tome Kempenskog u Marulićevom duhovnom i literarnom (latinskom i hrvatskom) formiranju. Iznoseći nekoliko karakterističnih pojedinosti u vezi s prijevodom i nekoliko zapažanja o njegovim bitnim značajkama, pokušat ću upozoriti da bi se takav trud isplatio i da bi zacijelo donio zanimljivih rezultata.

IV

Kako znademo iz navedene prepisivačeve bilješke, Marulić je na prijevodu radio godinu dana prije nego je napisao *Juditu*. I prijevod i biblijski spjev na specifičan su način vezani s osobom don Dujma Balistrilića, Marulićeva kuma. Čini se da je taj ugledni splitski kanonik naginjao pobožnu životu, pa se bio povukao u pustinjački život u nečujamsku uvalu na otoku Šolti. O tomu govori i Hektorović u *Ribanju* pripominjući da je i Marulić tu s njime dugo vremena prebivao. Morović drži da je tom zgodom Marulić i sačinio prijevod. Balistrilić je kao crkveni dostojanstvenik pod dojmom *Imitacije* i njezine onodobne velike popularnosti (u razdoblju između od 1483. do 1496. ona je doživjela pet mletačkih izdanja) htio to »sveto« štivo pružiti domaćim čitateljima. Maruliću se nije bilo teško odlučiti na prijevod, jer je knjiga, kao što smo već naglasili, na njega snažno djelovala. Pri tomu se valja sjetiti da su prijevodi sličnih knjiga moralno-poučnog sadržaja u našoj srednjovjekovnoj književnosti bili brojni i da su imali dobru prođu kod publike »u nižem kleru, klericima, redovnicima, a posebno u propovjednicima koji su tu lektiru preno-

sili na svoje većinom nepismene slušaoce.«²⁴) Prva hrvatska verzija *Imitacije* mogla se, dakle, uklopiti u postojeću tradiciju. Istu želju, koja je motivirala tu verziju, tj. želju da se onima što se ne služe latinskim poda dobro štivo, izriče Marulić u posveti *Judite* upravo Bailstriliću. Možda se u kontaktima i razgovorima s kumom »poštovanim prmcanciom splickim« u njemu i začela nakana da epski, pjesnički obradi priču o starozavjetnoj udovici, koja je nakana izazvala njegovu stvarateljsku energiju i urodila godinu dana poslije prijevoda *Imitacije* pojavom *Judite*, temeljnoga njegova ostvarenja na hrvatskom jeziku i jednoga od najvažnijih djela svekolike naše književne baštine. Balistrilića svakako moramo pribrojiti humanističkom krugu Marulićeva rodnog grada (Natalis—Božičević, J. i F. Martinčić, D. i J. Papalić, N. i A. de Albertis, Niger—Crnota), s kojima on nije samo prijateljvao i literarno korespondirao nego i od njih primao poticaje za rad. Tako je Jerolim Papalić potaknuo Marulića na latinski prijevod Petrarkine *kancone Vergine bella*, Dmine na prijevod tzv. *Hrvatske kronike*. Balistrilić je, kako se nazire iz posvete *Judite*, kod njega uživao poseban auktoritet i uvažavanje, a bio je, ako ne baš njegov mecen, onda barem svojevrstan financijer, jer se drugačije ne može objasniti eksplicitna formulacija *impensis* (troškom) iz prepisivačeva pridozatka zadarskom rukopisu. Povrh toga, Morovićeva mišljenje baca više svjetla na Marulov boravak na Šolti, koji spominju i Hektorović i Natalis. Po tomu mišljenju, što je sasma vjerojatno, on je gostujući kod kuma na Šolti obavljao i jednu konkretnu zadaću. Naime, na temelju jedne Natalisove rečenice taj se boravak povezivao s navodnim Marulićevim odricanjem od svjetovnog života, s povlačenjem u samostan, koje su pretpostavke tek u novije vrijeme oborene.²⁵)

Marulićev prijevod nije u velikom zakašnjenju za drugim evropskim. Javlja se 12 godina nakon prvog tiskanog talijanskog (Mleci, 1488). Najraniji njemački prijevod potječe iz 1428; na portugalski je *Imitaciju* preveo João Alvares 1495. Auktor je prve španjolske transpozicije poznati mistični pisac Fray Luis de Granada (1504—1588). Dok portugalski prevoditelj, vremenski Maruliću najbliži, djelo pripisuje Tomi Kempenskom, naš ga pripisuje francuskom mistiku: *Knjige Ivana Gersona kancelira pariškoga od naslidovanja Isukarsta i od pogardjenja tašćin segasvitnjih*. Rukopisni prijevod što se čuva u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku, datiran 1639, dvije godine prije Kašićeva, također nosi naslov *Četar libra Ivana Gersona*.²⁶) Od Kašića, koji je uvjeren da *De imitatione Christi* pripada njemačkom augustincu (pa u predgovoru opisuje njegov život), prevladava to uvjerenje. No naši poklonici i propagatori te knjige tek su se u prošlom stoljeću definitivno opredijelili za Tomu Kempenskog. Tako stoji i na najnovijemu hrvatskom prijevodu.²⁷)

V

Najuočljivija je i najvažnija odlika Marulićeva prijevoda njegova velika vjernost izvorniku. To, kao što znamo nije bilo uobičajeno u ono doba. Srednji vijek nije postavljao nikakove čvršće zahtjeve u pogledu

prevoditeljske odgovornosti, a i renesansa gotovo nije lučila prijevode od samoniklih djela. Sam Marulić bio je prilično skeptičan u pogledu mogućnosti apsolutnog prevođenja u drugi jezik, pa je to jasno izrazio u napomeni uz prijevod Petrarkine pjesme.²⁸⁾ Nasuprot njemu, Petar Hektorović, najrodniji Maruliću po duhovnom ustrojstvu među starim hrvatskim pjesnicima, kao da vjeruje u tu mogućnost jer o svojem prepjevu Ovidija veli da ga je sačinio »ništore ne odloživ . . . nastojeći sasvim ono ča je rimskim jezikom izrečeno, sve da se bude našim razumiti.«²⁹⁾ Zbog te skepse Marulić je i u prenošenju uvodnog pjevanja *Božanstvene komedije* i završne kancone *Kanconijera* za današnja mjerila bio dosta slobodan: primjerice, u prijevodu Dantea ima dva stiha više nego u originalu, a u prijevodu Petrarke čak 39 stihova. Ovdje je, međutim bio frapantno doslovan. Da se u to uvjerimo pogledat ćemo kako je preveo nekoliko Tominih karakterističnih pasusa i maksima; donijet ćemo radi boljeg praćenja i suvremenu verziju tih mjesta:

*Quid prodest tibi, alta de Trinitate disputare, si careas humilitate, unde displiceas Trinitati? Vere, alta verba non faciunt sanctum et justum, sed virtuosa vita efficit Deo carum.*³⁰⁾ *Opto magis sentire compunctionem, quam scire ejus definitionem . . . Vanitas vanitatum, et omnia vanitas, praeter amare Deum, et illi soli servire. Ista est summa sapientia, per contemptum mundi tendere ad regna caelastia. (De imitatione Christi, Lib. I, cap. I, 3)*

(Što ti koristi raspravljati učeno o Presvetom Trojstvu, ako ti manjka poniznost zbog čega se ne dopadaš Trojstvu? Zaista učene riječi ne čine čovjeka svetim i pravednim, nego krepostan život čini ga Bogu dragim. Volim osjetiti skrušenje, nego li izraziti njegov pojam . . . »Taština je nad taštinama, i sve je taština osim Boga ljubiti i njemu jedinomu služiti«. Najveća je mudrost: preziranjem svijeta težiti za kraljevstvom nebeskim. *Nasljeduj Krista*, str. 4—5)

Ča ti prudi visoke stvari od sfetoga trojstva počitati ako ne imaš poniženje cića koga moreš biti drag trojstvu. Zaisto visoke beside ne čine človika sveta i pravedna da kripostan život čini ga bogu ugodna. Veće želim čutiti skrušenje nego znati njegovu istumačenje . . . Taščina od taščin i sfe taščina razmi boga ljubiti i njemu samomu služiti. Ovo je svaršena mudrost po pogarjenju života potezati se na kraljestvo nebesko. (Od naslidovanja Isukarsta, str. 79)

Haec est altissima et utilissima lectio, sui ipsius vera cognitio, et despectio. (Lib. I, cap. II, 4)

(Ovo je najveća i najkorisnija pouka: dobro poznavati i prezirati samoga sebe. *Nasljeduj Krista*, str. 8).

Ovo jest vele visoko i vele prudno čtenje samoga sebe poznanje i pogarjenje. (Od naslidovanja Isukarsta, str. 80)

... *quia Deus vult nos sibi perfecte subjici, et omnem rationem per inflammatum amorem transcendere. (Lib. I, caput XIV, 3)*

(... jer Bog hoće da nas potpuno podloži sebi i da žarka ljubav nadvisi svako umovanje. *Nasljeduj Krista*, str. 38)

... jer bog hoće da se svaršeno njemu podložimo i da užganom ljubavi svaki razlog nadajdemo. (Od naslidovanja Isukarsta, str. 87)

Memento tamen, Domine, quia nihil sum, nihil habeo, nihilque valeo. (Lib. III, cap. IV, 6)

(Sjeti se, ipak, Gospode, da sam ništica, da ništa nemam i da ništa ne mogu. *Nasljeduj Krista*, str. 154)

Ništar manje spomeni se gospodine da ništar nisam, da ništar nimam i ništar ne mogu. (Od naslidovanja Isukarsta, str. 169)

Vidimo da je Marulić u svemu doslovno slijedio tekst. Pri tomu je u prvom pasusu *alta disputare* i *alta verba* jednostavno preveo *visoke stvari počitati* i *visoke beside*, premda ovdje *altus* (visok) ima preneseno značenje: učen, mudar. Isto je tako postupio s glagolom *tendere* prenijevši njegovo konkretno značenje. Sretniji je izraz našao za *definitio* odrazivši ga dovtljivo s *istumačenjem*. Prijevod poznate biblijske izreke: *Vanitas vanitatum et omnia vanitas*, Marulić je ukomponirao u svoju antologijsku pjesmu *Svit je taščina*. To bitno geslo kako Tomine knjige tako i katoličanskoga srednjovjekovnog svjetonazora ponavlja se u neznatnoj varijaciji još jednom u *Imitaciji*, a Marulić ga je i identično preveo (Lib. I, gl. XXIV, str. 97).

Spomenuta pjesma od dvaju stihova glasi:

*Taščina od tašćin i sve je taščina,
ovi svit je osin, i magla i tmina.³¹*

I u drugom je primjeru *altissima vele visoko*; *lectio* je čtenje prema ishodišnjem smislu te riječi (legere = čitati). U trećem citatu nadomjestak za *inflammatum amorem* opet je veoma doslovan: *užganom ljubavi*.

Marulić je na takve mehaničke zamjene bio prinuđen zbog čvrste odluke da se ne udaljava od teksta, a valja imati na pameti da je onodobni hrvatski književni medij bio neusporedivo siromašniji od latinskoga, te je u njemu bilo teško naći adekvate za knjiške izraze i apstraktne termine. Slično kao za *altus* tako on i za *fervidus* (u značenju: revan) nema drugoga izbora doli *vruć* (str. 82, 86, 89, itd.), za *nudus* (u značenju: jednostavan, oskudan) doli *nag* (str. 160, 163); *larga licentia* (preširoka sloboda) biva *slobodno prostranstvo* (str. 89), *plane aures* (pomne uši) bivaju *ravne uši* (str. 166). Stoga se i neki preneseni idiomi te sintaktičke konstrukcije odupiru novom mediju, jer od njega imaju tek izvanjsko ruho:

... ni ča čuje ali viruje tuđe u družih uho uliti. (Lib. I, gl. IV, str. 82)
... nec audita vel credita mox ad aliorum aures effundere.

(... niti da ono što čujemo ili nam je povjereno odmah drugima saopćimo. *Nasljeduj Krista*, str. 14)

A ki li nisu mogli dobro podnesti napasti odmetnici su se učinili i pomanjkanj su. (Lib. I, gl. XIII, str. 86)

Et qui tentationes sustinere nequiverunt, reprobi facti sunt, et defecerunt. (A oni koji nisu kušnje mogli podnositi, odbačeni su i izgubili su se. *Nasljeduj Krista*, str. 32)

Toliko ćeš boljšati koliko veću silu učiniš sam sebi. (Lib. I, gl. XXV, str. 98)

Da ako se postaviš u vrućinu najti ćeš veliki mir ... (ibidem)
Tantum proficies quantum tibi ipsi vim intuleris.

(Toliko ćeš napredovati koliko sam sebe nadvladaš, *Nasljeduj Krista*, str. 91)

Si autem dederis te ad fervorem, invenies magnam pacem ...

(Ali ako postaneš revan, naći ćeš veliki mir ... ibidem)

*Veliku ima sartca tišinu ki ne haje ni hvale ni čućenja.*³²⁾ (Lib. II, gl. VI, str. 159)

Magnam habet cordis tranquillitatem, qui nec laudec curat nec vituperia.

(Tko se ne brine ni za pohvale ni za ukore, uživa veliki mir srca. *Nasljeduj Krista*, str. 110)

Pogrešno bi bilo, s obzirom na izdvojene prijenose i rješenja, zaključiti da je Marulić odveć simplificirao, iskrivljavao izvornik. Njegova je interpretacija, u cjelini uzevši, čitka, tečna i neobično precizna, mjestimice čak preciznija od suvremenog prijevoda:

Superbus et avarus numquam quiescunt. (Lib. I, cap. VI, 1)

Oholica i lakomac nikada ne miruju. (*Nasljeduj Krista*, str. 17)

Ohol i skup nigdar nisu pokojni. (str. 82)

... nam bonum felicitatis nostrae perdidimus. (Lib. I, cap. XIII, 3)

... jer smo izgubili izvor svoje sreće. (*Nasljeduj Krista*, str. 32)

... jer dobro blaženstva našeg izgubismo. (str. 86)

Accinge te sicut vir contra diabolicas nequitias ... (Lib. I, cap. XIX, 4)

Opaši se kao muž protiv đavolske zloće ... (*Nasljeduj Krista*, str. 51)

Oružaj se kako vojnik protiv zlobam đavaoskim ... (str. 90)

Suočen s nedvojbena velikim problemima kako da hrvatskim leksikom i sustavom izražavanja prati i preoblikuje u tom pogledu mnogo bogatiji, složeniji i savršeniji latinski izvornik, Marulić se maksimalno okoristio onim što mu je stajalo na raspolaganju, a ondje gdje bi nailazio na zapreke snalazio se na razne načine. Katkada bi teškoće prevladala njegova velika jezična kreativnost, još bolje potvrđena kasnijim ostva-

renjima, katkada bi, kao što smo vidjeli, pribjegavao prevedenicama. »Izvrstan poznavalac latinskog i talijanskog jezika, pišući i sam na oba jezika, Marulić«, kaže V. Vinja³³), »pored brojnih posuđenica, (koje su uglavnom *mots concrets*), stvara, naročito za apstraktne pojmove, još brojnije *calque-ove*.«

Zanimljivo je promotriti kako je Marulić prevodio tipične izraze iz asketske i teološke literature: *philosophus* = naučitelj (str. 80), *mudar* (str. 168); *sensus* = čućenje (str. 80, 83, 93, itd); *ars* = hitrost (str. 80); *intelligentia* = razum (str. 81), *razuminje* (str. 168); *speculatio* = razuminje (str. 81); *scientia* = uminje (str. 81, 83, itd), *naučenje* (str. 81), *učenje* (str. 81); *notitia* = znanje (str. 81), *saznanje* (str. 83); *inclinatio* = prignutje (str. 81); *ganutje* (str. 85); *instinctus* = nadahnutje (str. 82); *eloquentia* = lipo govorenje (str. 82); *subtilitas* = tančina (str. 82); *familiaris, familiaritas* = pitom, *pitomščina* (str. 83); *imaginatio* = smišljanje (83); *pertinentia* = tvardoća sarta (str. 84); *communitas* = općeno dobro (str. 87); *congregatio* = skupščina (str. 88); *inspector* = gleditelj (str. 89); *contemplatio* = visoko mišljenje (str. 162); *victor* = dobitelj (str. 157); *perniciēs: rasap* (str. 160).

Indikativno je da je *heres coeli* (baštinik neba) prevedeo na »poljički način«: *didić nebeski* (str. 157).

Unatoč teškoćama Marulić je revno bdio nad svakim izrazom i specifičnošću teksta. To se vidi, primjerice, i iz težnje da neke latinske izreke koje su, potcrtane određenim srokovnim prizvukom, dobile proverbijalnu važnost prevede s istim zvukovnim obilježjem:

Nam homo proponit, sed Deus disponit. (Lib. I, cap. XIX, 2)

Jerbo človik odlučuje a bog razrejuje. (str. 90)

Nemo secure praeest, nisi qui libenter subest. (Lib. I, cap. XX, 2)

Nitkor slobodno starišuje ner ki dobrovoljno mlajšuje. (str. 91)

U cijelom prijevodu nisam uočio nikakvo odustajanje, pa ni veće parafraziranje. Tek na jednom mjestu oćutio se nemoćan:

Et quid curae nobis de generibus et specibus? (Lib I, cap. III, 2)

(Što se brinemo za rodove i vrste?, *Nasljeduj Krista*, str. 10)

Pretpostavljajući da čitatelj neće razumjeti učenu distinkciju rodova i vrsta, on je to riješio ovako:

Ka jest nam pomnja od sega svitnjega uminja, (str. 80)

Zbog istog se razloga, budući da je prijevod *Imitacije* bio namijenjen širem općinstvu, Marulić vjerojatno ćuvao tućica. Ovdje ćemo, u usporedbi s drugim njegovim djelima, susresti razmjerno malo takvih izraza. Svega je nekoliko onih što u neku ruku strše, budući da ih je kasnija jezićna praksa odlučnije odbacila: *savurito* (str. 79), *pedipsan* (ibd.), *devot, devocion* (str. 82, 89³⁴), *timun* (str. 86), *vaščina* (str. 89), *žežin* (ibd.), *mo-*

stirnjak (str. 91³⁵), *pargatorij* (str. 96), *aria* (rđa, str. 158), *skužavati* (str. 158), *limbava* (oluja, str. 161), *delet* (str. 165), *nameštriti* (str. 168), *pinez* (str. 168), *pentura* (str. 170).

VI

Pošto smo istaknuli i argumentirali Marulićevu zaista primjernu vjernost predlošku, pokušat ćemo je donekle i objasniti, odrediti čime je ponajjače bila uvjetovana. Postavlja se, naime, pitanje zašto je on pri prevođenju *De imitatione Christi* bio tako skrupulozan, uporan, dok se naprotiv u susretu s Danteovim i Petrarčinim stihovima mjestimice lišavao obveza strogoga praćenja izvornika? Činjenica da je prvom slučaju riječ o prozi, koju je, razumljivo, lakše transponirati nije dostatno objašnjenje. Vidjeli smo da su se i u tu Maruliću nametali nemali problemi, a znamo da su prijevodi proznih i pjesničkih djela onoga vremena bili podjednako slobodni. Na Marulov prevoditeljski stav i postupak utjecao je, nema dvojbe, dignitet Tomina spisa, koji je s famom uzvišenoga bogoljubnog štiva, s aureolom svete, odabrane knjige morao u prevoditelju buditi strahopoštovanje. Zbog toga je prevoditelj, prilazeći mu, bio svjestan njegove nepovredivosti i svoje posebne odgovornosti, jer bi svaki odmak mogao izgledati kao profanacija ili grešno zastranjenje. On se, dakle, ovdje suočio s potrebom posvemašnjeg suglasja, istovetnosti pod spregom »mističnog smisla točnosti«³⁶), one točnosti što je željkovani ideal svih prevoditelja. Ostvarivši je u veoma velikoj mjeri, on je potvrdio i svoju jezičnu spremu i literarni senzibilitet. Jer, Marulić nije prevodio samo u vlastiti jezik nego i u domaću književnu tradiciju, što je, ne treba to napose isticati, zahtjev svakoga auktorskog prevođenja.

Na temelju tog svojstva Marulićeva prijevoda možemo doći do još jednog zaključka, koji mi se u svemu ovome čini najbitnijim. Ako je Marulić uspio ostvariti primjernu točnost, ako je mogao precizno prenositi sve elemente jednoga glasovitog i književno kvalitetnog latinskog teksta, to znači da je naš prozni izraz onoga vremena ipak funkcionirao, da je već imao svoju kakvu-takvu strukturu, svoju razvedenost, receptivnost, inače ni najveći napori prevoditelja ne bi dali takvog rezultata. Taj je dojam stekao i Petar Šimunović, jedan od prvih, da tako kažemo, stručnih čitatelja objavljenoga Marulićeva prijevoda, pa u spomenutoj recenziji u *Slobodnoj Dalmaciji* ističe »mnogoupotrebnu vrijednost hrvatskog jezika toga vremena, koji nije bio neizgrađen jezik neprosvijećena puka.«

Slično tvrdi i naš eminentni medijevalist Josip Hamm u raspravi *Hrvatska proza Marulićeva vremena*: »... Je li u nas na prijelazu iz srednjega vijeka u novi bilo proze koja je i literarno bila vrijedna te bi zasluživala da se njome bave ne samo filolozi i lingvisti nego i literarni historici. Mislim, i to iz više razloga, da na to pitanje treba odgovoriti pozitivno.«³⁷) Govoreći o hrvatskoj prozi od posljednje trećine XIV do kraja XV stoljeća, Eduard Hercigonja zaključuje: »Prenoseći intenzivno u

spomenutom razdoblju fragmente većih cjelina i kompletne, tematski jedinstvene, tekstove iz stranih književnosti na narodni (ili hibridni narodno-crkvenoslavenski) jezik, naši su ih srednjovjekovni pisci oblikovali zapravo iznova, u jednom novom mediju kojemu su pribavili dignitet i vrijednost efikasnog instrumenta književnog priopćaja.«³⁸⁾

Naša je proza u trenutku nastanka Marulićeva prijevoda, dakle, već distigla jedan estetički nezanemarliv stupanj, konstituirajući se preko predaje i iskustava srednjovjekovne pismene baštine, koja nam se baština, zahvaljujući novijim istraživanjima i pristupima otkriva sve više u novim dimenzijama. Marulićevim *Naslidovanjem Isukarsta* ona je neprijeporno napravila značajan korak naprijed. Evo još nekoliko primjera za ogled:

»Sveti i prijatelji isukarstovi služili su gospodina u gladu, u žeji, u zimi, u nagosti i rabotu u trudu u bdnju i žežinih u molitvah, u svetu razmišljanju i progonju u tarpinju vašćin mnozih. Od koli mnoge i teške nevolje patili jesu Apostoli, Mućenici Spovidnici divci i svi ostali ki su slidili stope isukarstove. Jere su nenavidili život svoj na saj svit da ga budu uzdaržati u blaženstvo nebesko. O koliko tiskan i trudan život jesu vodili sveti oćci u pustinjah. Koli duge i teške napasti jesu tarpili, koli čestokrat jesu mućeni bili od neprijatelja.« (Lib. I, gl. XVIII, str. 89)

»O prezpametniće ča misliš da dugo živeš pokol nisi stanovit da ni današnji da priživeš. Koliko jih je prihinjeno i kad ne mnjahu jesu se s tilom razdilili. Kolikrat si slišao govoreći, on ubjen bi, oni se utopi oni s visoka pašši proli možjane, on jidući okrepeni se, on šaleć konac učini. Od pogibe u ognju, on od oružja, on od kuge, on od razbojnikov. A tako svih konac smart jest i kakono osin mimohodi ćlovićji život.« (Lib. I, gl. XXIII, str. 95)

»Ka će ino oganj ovi žgati ner grihe tvoje? Koliko veće sada sam sebe šćediš i puti zgajaš toliko ćeš posli teže plakati i veće darf podnesti na oganj. U čem ćlovik veće bude sagrišio, u onom će biti teže pedipsan, ondi će biti lini pobadani osti ognjenimi, a žarlcu biti će mućeni velicin gladom i žajom. Ondi/ oni, ki su u nećistoći putenoj stali i naslajenja segasvitnja naslidovali hote biti zaliveni vrilim paklom i smardecim sumporom, a zavidljivi kakono mameni psi hoće viati... Ondi će biti teža jedna ura u mucu ner bi ovdj sto liti u najvećšoj pokori...

Tada će biti ugodna svaka nevolja dobrovoljno tarpina, a svaka nepravda zatisnuti će usta svoja... Tada će se svitliti ruho poniženo a potamniti će svita plemenita. Tada će biti veće hvaljena kuća ubogoga ner zlata polaća bogatoga.« (Lib. I, gl. XXIV, str. 96)

Koliko nas u citiranim pasusima izenađuje polet, ritam, gradativnost i bogatstvo izriječka, toliko nas se doimlje stilska plastičnost, slikovitost, dakle svojstvo koje je kritika valorizirala i u drugim njegovim djelima, posebice u *Juditi*.³⁹⁾ Ako je Marulić, prevodeći te ulomke, mogao imati predloške u našim srednjovjekovnim knjigama, u primjerima što slijede na njih se mogao manje osloniti. Riječ je o nešto drugačijoj organizaciji izlaganja što egzaktno prati gnomske i homiljske akcente *Imitacije*:

»Gospodin bog humiljenih šćiti, i obaruje, humiljenoga ljubi i tiši ka umiljenu ćloviku priklanja se humiljenu veliku milost podiljuje i po

poniženju njegovu zdviže na slavu. Humiljenu očituje svoja otajstva i k sebi slatko priteže i zove. Humiljen i kad primi psost i prirok dobrostiv jest i u miru jer u bogu pribiva a ne u svitu. Ne mni da si koliko napri-dovao, ako se ne daržiš odasvih najmanji.« (Lib. II, gl. II, str. 157)

»Dvimi kreljutmi človik more se dvignuti od zemaljskih a to priproš-činom i čistinjom. Priproščina ima biti u misli. Čistinja u hotinju. Pripro-ščina misli boga čistinja poima i okuša.« (Lib. II, gl. III, str. 158)

»Blaženi ki razumi ča je ljubiti isusa i pogarditi samoga sebe cića isusa. Od potrebe je drago cića draga ostaviti zač isus hoće da je sam nada svimi ljubljen. Lubav stvorenja himbena jest i nestanovita jest. Lubav isusova virna i tarpeća. Tko se pritisne stvorenju pasti će s padljivimi, tkoli obujmi isukarsta, ukripiti će se u vike.« (Lib II, gl. II, str. 159)

»Ako se sam zgledaš ništar po sebi ne moreš. Da ako se uz gospodina uzdaš, dati t' će se milosti s nebes' i pod tvoju oblast podložiti će se svit i put tvoja. Ni ćeš se bojati neprijatelja diavla, ako se oružaš virom i biližaš križom isusovim. Odluči se poni kakono viran i dobar sluga isukarstov da muški nosiš križ gospodina tvoga, cića ljubve tvoje propetoga.« (Lib. II, gl. XII, str. 165)

»Ča sam obitao dati ću, ča sam rekal ispuniti ću listo da ki do konca stoji u ljubavi mojoj. Ja sam darivavac sfakoga dobra i jaki iskustelj svih bogoljubnih. Upiši riči moje u sarce tvoje, i pominaj ih pomljivo, jer ti će biti vele potrebne u vrime napasti. Čano ne razumiš kada čtiš, razumi ti ćeš u dan pohojenja. Po dva načina općim pohajati obranih moih, a toj skušenjem i utišenjem. I dvojica čtinja jim svagdan čtim: Jedno karajući njim grihe, drugo poticajući na umnoženje kriposti.« (Lib. III, gl. III, str. 159)

Marulićevim prijevodom Tome Kempenskog, naglasit ćemo još jednom, hrvatska je književnost dobila jedno vrijedno ostvarenje. *Od nasliđovanja Isukarsta*, datirano 36 godina prije nastanka i 69 godina prije objavljivanja Zoranićevih *Planina*, posjeduje neočekivanu razinu proznog kazivanja, unatoč određenim primjesama neadaptabilnosti i bukvalnosti, koje s druge strane imaju čar jezičnog naiviteta. Ta činjenica dobija još više u važnosti zbog oskudice auktorske proze u starijim razdobljima naše literature. Vinko Lozovina u »raspravici«,⁴⁰) napisanoj u povodu otkrića spomenika u Splitu, kojim je proslavljena četiristota obljetnica Marulove smrti, aludirajući na prijevod *Imitacije* apostrofira tvorca *Judite* i kao začetnika hrvatske umjetničke proze. Danas, u prilici četiristo pedesete obljetnice njegove smrti, kad smo u stanju ocijeniti prijevod jer je u međuvremenu pronađen i tiskan, možemo bez ikakvih krzmanja prihvatiti tu kvalifikaciju i, držim, s punim pravom odati priznanje Marku Maruliću Pečeniću kao prvomu našem poznatom prozaiku.

Bilješke

¹⁾ Prijevod je u suvremenoj transkripciji i u izvornoj grafiji priopćio Hrvoje Morović u splitskom časopisu *Čakavska rič* (broj 2, 1971, str. 79-115 i broj 1, 1972, str. 155-183) pridodavši mu na kraju kratak instruktivan pogovor (str. 184-191), iz kojega sam upotrijebio neke podatke i u svezi s originalom i u svezi sa sudbinom Marulićeve verzije.

U transkripciji se potkralo nekoliko tehničkih omaški. Na str. 80, u posljednjoj rečenici prvog poglavlja mjesto »ljube božju milost« trebalo bi stajati *gube*. (U latinskom izvorniku: »perdunt Dei gratiam.«) Na istoj stranici u gl. II pri svršetku rečenice »Ne hti' se poni uznositi« mjesto »veče se goj« mora biti »veče se boj« (u izvorniku: *time*). Na početku stranice 81. (gl. III) čitamo: »Grusti mi se velekreat mnoga činiti i slišati.« Moralo bi biti »čtiti i slišati« prema »*legere et audire*.« Na slijedećoj stranici (V. gl.) u rečenici »*Ludi mimohode* da istina gospodnja tarp i vike« prva riječ treba glasiti: *Ljudi (homines)*. U transkribiranju je na str. 162 (Lib. II, gl. IX.) ispala rečenica: »Ier pridgna napast opchi biti bilig poslidnagna utisenia.« U rečenici što bi trebala toj prethoditi stoji *tuđen* i *nevolu* premda je u izvornoj grafiji *trudien* i *neuglu*.

Priredivač je u bilješkama upozoravao na greške i propuste pisara. Čini mi se da je i u ovim slučajevima riječ o prepisivačevu nemaru: na str. 81 (gl. III.) u rečenici: »Zaisto kad dođe dan sudnji nećemo biti upitani ča smo činili da ča smo učinili...« mjesto *činili* valjda je *čtili*, jerbo je kod Tome: »Certe adveniente die iudicii non queretur a nobis quid legimus, sed quid fecimus...« U drugoj rečenici XIII. glave (str. 85) nahodimo: »...i zato svaki bi imao biti pomljiv u napastih svojih i biti u molitvah...«, a logičnije bi bilo »*bditi* u molitvah«, budući da je u originalu »*vigilare* in orationibus.« U posljednjoj rečenici VII glave (Lib. II) na 160. stranici očevidno nije »*prijatelji* njegovi« nego »*neprijatelji (adversarii sui)*«.

Mjestimice su u prijevodu ispuštene pojedine rečenice ili dijelovi rečenica iz latinskog teksta. Zacijelo i to valja ubrojiti u grijech prepisivača jer se ne može uočiti nikakav razlog zbog kojeg bi Marulić ta mjesta ostavio neprevedenim. Donosimo ovdje izostavljanja koja nije evidentirao Morović:

»Non placeas tibi ipsi de habitate aut ingenio tuo, ne displiceas Deo, cujus est totum quidquid boni naturaliter habueris.« (Lib. I, cap. VII, 2)

»... nec spem suam in aliqua re mundi ponat.« (Lib. I, cap. XII, 1)

»Facilius est domi latere...« (Lib. I, cap. XX, 2)

(Na istom je mjestu u prijepisu, str. 91, nešto izmiješan tekst, pa bi iza rečenice »Nitkor se slobodno ne ukaže...« trebala doći rečenica »Nitkor slobodno govori ner ki dobrovoljno muči.«)

»Nolle consollari ab aliqua creatura, magnae puritatis et internae fiducia signum est.« (Lib. II, cap. VI, 3)

Za usporedbu i citate služio sam se izdanjem *De imitatione Christi*, Romae, Desclée et Soccii, 1946.

²⁾ V. predgovor I. Blaževića izdanju *Nasljeduj Krista*, Split 1939, str. VII.

³⁾ *Jesen srednjeg vijeka*, preveo D. Perković, Zagreb 1964, str. 231-232.

⁴⁾ Podatak uzet iz predgovora španjolskog prijevoda Juana E. Nierembergera. (*La imitation de Christo* por Tomás de Kempis, Valencia, 1877).

⁵⁾ Marulićev spis *De institutione bene vivendi* publiciran je, uključivši i prijevode, četrdesetak puta. *Evangelistarium* 11 puta *Quinquaginta parabolae* 6 puta.

V. J. Badalić, *Bibliografija Marulićevih djela*, Zbornik Marka Marulića, Zagreb, 1950; M. Breyer, *Prevodi Marulićevih latinskih djela*, *Prosvjeta*, IX, str. 687-689, Zagreb, 1901.

6) V. F. Galinec, *Marko Marulić kao teološki ugled i književni uzor u nauci isusovačkog reda XVI i XVII stoljeća, Vrela i prenosi*, Sarajevo, 1935.

7) O Maruliću, *Rad JAZU*, 146, Zagreb, 1901, str. 166.

8) H. Marović, o. c., str. 188.

9) O. c., str. 170.

10) O toj pjesmi Kukuljević u uvodnoj raspravi kaže da ne zna je li ona srodna latinskom i hrvatskom djelu što ga je Marulić napisao pod istim imenom u prozi, pošto mu to djelo nije poznato (str. LXX). Objavljivanjem tog djela pružena je mogućnost da se odgovori na Kukuljevićevo pitanje. Veće srodnosti nema osim temeljne intencije:

*Isusa razmišljaj, i htij ga sliditi,
nauk bo nam je bil, u pismu toj štimo,
kako je on činil, tako da činimo.*

(SPH, str. 197)

U pjesmi se dosta shematično i versifikacijski troje izlažu glavne Kristove kreposti, potkrijepljene izrekama iz Evandjelja, uz pouke čitatelju da ih slijedi. Pjesma spada među on za koje je Jagić bio stoposto uvjeren da su Marulićeve (predgovor spomenutom izdanju, str. 8). Međutim, istraživanja auktorstva Marulićevih hrvatskih stihova, još uvijek aktualno, pokazala su da se sve anonimne pjesme iz Lucičeva *Vrtla* ne mogu pripisati Maruliću, u što nas bjelodano uvjeravaju Francevljeva ispitivanja (*Novija poezija Splitsanina Marka Marulića, Rad JAZU* 245, Zagreb, 1933).

11) Zagreb, 1901, str. XXXI-XXXII.

12) *Život i rad Marka Marulića*, Zagreb, 1901, str. 24..

13) *Učitelj svete umjetnosti*, Zagreb, 1924, str. 12. Doduše, Pavelić je predstavnik one struje koja je u Maruliću gledala eminentno kršćanskog pisca i njegovu veličinu svodila na tu odrednicu V. M. Tomasović, *Marko Marulić Pečenić, Kolo* broj 10, Zagreb, 1971, str. 975-976.

14) *Marko Marulić Splitsanin*, u knjizi *Mir i nemir*, Beograd 1957, str. 17, 18, 22.

15) *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, II izdanje, Zagreb, 1961, str. 84.

16) *Pjesnik »Judite«* danas u knjizi *Čakavski pjesnici renesanse*, Zagreb, 1969, str. 67-68.

17) V. M. Tomasović, *Marulićevi prijevodi Dantea i Petrarke, Čakavska rič*, broj 1, Split 1972.

18) SPH XXII, Zagreb 1913, str. 123. J. Kavanjin među izvorima svoje »velepiesne« u marginalnim opaskama navodi i: »Thomas a Kempis, Imitatio Christi«. (I. Aranza, predgovor SPH, str. XIV).

19) M. Kombol, o. c., str. 229 i 404.

20) »Hoc opusculum de Latino sermone in dalmaticum, a Marcho Marullo fuit conuersum. Anno dominice incarnationis MD. die XX, Juniji. Rogatu et Impensis Reverendi presbiteri Domini de balistris primicerij ecclesia Spalatensis ad laudem Dei proximorumque salutem, quam idem Deus scriptori, lectori, auditorique dignetur sempiternam.« (SPH, str. LXXV-LXXVI)

21) Ibidem.

22) Prvi Marulov književni rad objavljen je 1477. Šižgorić je u svoju latinsku zbirku, tiskanu te godine u Mlecima, uvrstio pohvalno pismo što mu ga je uputio Marulić, koji je tada imao samo 17 godina. *Judita* je napisana 1501, a objavljena 1521.

23) Simptomatična je, primjerice, činjenica da kroz ove dvije i pol godine, otkada je prijevod tiskan i ponuđen našoj znanstvenoj javnosti, on nije izazvao nikakvog vidljivog interesa, niti ga je pratio publicitet, osim nekih spomena u novinskim recenzijama dvaju brojeva *Čakavske riči*, gdje je prijevod po prvi put publiciran. (U *Slobodnoj Dalmaciji* od 23. studenoga 1972, str. 4 Božidar Finka i u istom listu od 25. svibnja 1972, str. 7 Petar Šimunović.)

24) V. Štefanić, *Hrvatska pismenost i književnost srednjeg vijeka*, PSHK, Zagreb 1969, str. 34.

²⁵⁾ V. C. Fisković, *Prilog životopisu Marka Marulića Pečenića, Republika*, broj 4, Zagreb, 1950.

²⁶⁾ H. Morović, o. c., str. 189.

²⁷⁾ Toma Kemepenac, *Nasljeduj Krista*, II, izdanje, Zagreb, 1966. Tim sam se prijevodom služio pri kompariranju.

²⁸⁾ V. o. c., (bilješka 17), str. 139.

²⁹⁾ V. T. Maroević, *Hektorović kao prevodilac, Hvarski zbornik*, Hvar, 1973, str. 356.

³⁰⁾ Te misli Marulić razvidno parafrazira na kraju *Evangelistariuma*: »Dakle vam, o filozofi, ne će ništa pruditi, što učeno i tanko razložite, ne budete li i živjeli nevino i čisto. A ni vama, retori, ne će biti ni od kakve koristi, što besjediti kičeno i obilato, ne bude li vaše ponašanje skladno i kreposno.« (Citiramo prema Kušarevoj raspravi, str.. XXXII)

³¹⁾ Marko Marulić, *Plavca nova*, priredili T. Maroević i M. Tomasović, Split 1971, str. 126. Apostrofiranje *taščine* osobito je naglašeno u Marulićevoj odužoj pjesmi *Dobri nauci* (874 stiha), koja je po svojem tonu i porukama mnogo srodnija *Imitaciji* nego je već spomenuto *Nasliđovanje Isukrsta*. U njoj se, naime, dvadesetak puta javlja ta riječ. Zabilježiti je i jedan izravniji paralelizam između te pjesme i glasovitoga srednjovjekovnog djela:

*Spomen', se, ki bihu u pridnja vrimena,
kih mnogo slavihu na svitu imena;*

...

*A sada blaga njih drugi uživaju,
tere veće za njih pomnje ne imaju.*

Dobri nauci, 371-372, 395-396, SPH, str. 112-113.

»Reci mu gdi su sada svi oni... kih si dobro znao kad bihu živi i na svitu slovihi. Jere njih blago druzi uzdarže a ne vim spominju li se od njih.« (*Od nasliđovanja Isukarsta*, Lib. I, glava III, str. 81)

³²⁾ Čini mi se da je tu pisar napravio grešku jer *ćučenje* ne odgovara latinskom *vituperia*. Možda je bilo *kuđenje*.

³³⁾ *Calque linguistique u hrvatskom jeziku M. Marulića*, *Zbornik radova filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 1951, str. 550.

³⁴⁾ Međutim, češće je u uporabi: *bogoljuban, bogoljubstvo*.

³⁵⁾ Uz to Marulić rabi i *kaluer* te *redovnik* (ponajčešće). Zapravo, kada je u latinskom *religiosus*, onda je u Marulića *redovnik*; *monasterium* je *mostir* (str. 88), *monasticus, monachus, monacha: kaluerski*, (str. 88), *kalujer* (str. 98), *kalujericu* (ibidem). *Mostirnjak* je prijevod za *coenobita*. I takav odnos prema sinonimima pokazuje u koliko je mjeri prevoditelj respektirao izvornik.

³⁶⁾ Sintagma je preuzeta iz eseja M. Grčića *Jeronimova dilema* (*Provincia deserta*, Zagreb, 1970, str. 10)

³⁷⁾ *Čakavska rič*, broj 1, Split, 1972, str. 23-24.

³⁸⁾ *Hrvatska književnost srednjeg vijeka, Dometi*, broj 7-8, Rijeka, 1973, str. 9.

³⁹⁾ V. P. Skok, *O stilu Marulićeve »Judite«*, *Zbornik Marka Marulića*, Zagreb, 1950.

⁴⁰⁾ *Prigodom otkrića Marulićeve spomenika, Je li Marulić začetnik hrvatske umjetne književnosti?*, Split, 1925.

(Predavanje održano na Znanstvenom razgovoru o Marku Maruliću, 17. prosinca 1974, u Hrvatskom filološkom društvu u Zagrebu)